

TUDI LUŽIŠKI SRBI IMAJO DVOJINO

Marina Kočevar*

Povzetek

V prispevku opisujem značilnosti dežele Lužice in Lužiških Srbov, ki so se ohranili kot manjšina v vzhodni Nemčiji ob reki Spree, pritoku Labe južno od Berlina. Jezikovno niso enotni, govorijo dva sorodna jezika, od katerih je eden podoben poljščini, drugi češčini, nobeden pa niti približno srbščini, ki jo govorijo Srbi na Balkanu.

Ključne besede: Zahodni Slovani, Lužiški Srbi, Gornja Lužica, Dolnja Lužica, lužiški jezik

LUSATIANS ALSO HAVE DUAL

Abstract

The article deals with the characteristics of Lusatia and Lusatians, which have survived as a minority in the former German Democratic Republik, in the region south of Berlin, along the river Spree, which is an affluent of the Elbe. Two similar languages are spoken there: one is similar to Polish, and the other to Czech, but none to Serbian as spoken in the Balkans.

Key words: Western Slavs, Lusatians, Upper Lusatia, Lower Lusatia, Lusatian

Med letošnjimi prvomajskimi prazniki je Geografsko društvo Gorenjske organiziralo strokovno ekskurzijo v vzhodnonemške dežele Turingijo, Brandenburg in Saško v bivši Nemški demokratični republiki (NDR). Že kmalu po izstopu iz Bavarske v Turingijo je bilo očitno, da je duša dežel na vzhodu drugačna od tiste v deželah na zahodu, skozi katere smo potovali pred dvema letoma, ko smo obiskali Nizozemsko. Naša pot nas je tokrat vodila prek Leipziga, Potsdama in Berlina v pokrajino z imenom Lužica, v kateri nihče od nas še ni bil, niti si nismo predstavljali, kje in kakšna je, še manj pa, kako živi v njej srbska manjšina. Zato je bila naloga, da se iz virov in literature o deželi pozanimam in z ugotovitvami seznanim udeležence na kraju samem, zame pravi izziv.

Najzahodnejši Slovani

Lužiški Srbi so poleg Kašubov, ki živijo ob Baltiku na Poljskem, najmanjši slovanski narod. Njihova domovina je Lužica, ki leži na jugovzhodu Zvezne republike Nemčije v zveznih deželah Brandenburg in Saška. Omejuje jo črta Dresden-Berlin-Frankfurt na Odri-Žitawa-Dresden in se delno dotika Poljske in Češke. Zaradi dolgotrajnega sobivanja z Nemci so bili podvrženi germanizaciji, ki še traja. Bližina slovanskih sosed Poljske in Češke pa je vplivala, da njihov jezik ni ostal enoten.

* Marina Kočevar, prof angleškega jezika, upokojena.
Marina.Kocevar@guest.arnes.si

Polabski Slovani

Lužiški Srbi spadajo skupaj s Čehi, Slovaki, Poljaki in že skoraj izumrlimi Kašubi v skupino zahodnih Slovanov. O najstarejši zgodovini Slovanov na tem ozemlju je zelo malo znanega. Prva sta o njih pisala Plinij Starejši in Tacit v 1. in 2. stoletju n.š., imenovala pa sta jih *Venedi* ali *Veneti*. Natančnega poteka meje med Germani in Slovani do konca 6. stoletja ni mogoče določiti, v 7. stoletju po zaključenem preseljevanju pa so znana tudi imena njihovih plemen, plemenskih zvez in kraji, kjer so živeli. Tako imamo ob Labi do bregov Baltiškega morja na ozemlju *Obodritov* plemena, ki so se imenovali *Bodriči* (pogumni, drzni). Južneje so prebivali *Lutici*, sami so se poimenovali *Ljutiči* (ostri, hudi). Prostor od srednjega toka Labe in Sale do vznožja Češkega Rudogorja so naseljevala glavna srbska plemena: *Lužičani*, *Milčani* in *Daleminci*. To je ozemlje današnje Dolnje in Gornje Lužice. Na drugi strani Labe in Sale, na ozemlju, ki je danes popolnoma ponemčeno, so mesta, katerih imena so nedvomno slovanskega izvora. Ime mesta Berlin izhaja iz slovanskega korena **b'brla*, ohranjene v narečni poljščini *barla* in hrvaški *brlja* (mlakuža). Slovanskega izvora so tudi imena mest Leipzig, lužiskosrbsko *Lipsk* (iz slovanskega imena za lipo), Dresden, lužiskosrbsko *Drježdžany* (sorodno z našo Drežnico, iz slovanskega **dręzga* - gozd).

Današnji Lužiški Srbi, ki sebe imenujejo *Serbjó*, so torej zadnji potomci zahodnoslovanskih polabskih plemen Lužičanov, ki so se v šestem stoletju naselila med Odro in Labo. A njihov obstoj je bil pravzaprav stalna borba za preživetje. Germani so se v 9. stoletju začeli širiti proti vzhodu, Lužiške Srbe so pokristjanili in jih večino asimilirali. Tako se je v poznem srednjem veku njihovo ozemlje sčasoma skrčilo na desetino. Kljub maloštevilnosti in nikoli uresničeni želji po svoji državi, so bili Lužiški Srbi ves čas svojega obstoja jasno prepoznavna etnična skupina. Opomogli so se po kruti tridesetletni vojni in kugi, preživeli so nadvlado Germanov, Poljakov in Čehov, agresijo Napoleonove vojske in nacizma.

Lega – geografske poteze

Slika 1: Ozemlje Lužiških Srbov
Muzej Lužiških Srbov
(foto: Marjan Luževič)

Jezikovna območja:
Dolnelužiška srbščina
Prehodna narečja
Gornjelužiška srbščina

Slika 2: Muzej Lužičkih Srbov
(foto: Marjan Luževič)

Središče Gornje lužiškega govornega področja je Budyšin – pribl. 55.000 ljudi govori jezik, ki ima sorodnosti s češčino.
Gornje lužiško govorno področje je okrog mesta Chošebuz, kjer pribl. 15.000 ljudi govori jezik, nekoliko soroden poljščini (vir: Marina Kočevar)

Današnja Lužica je iz dveh delov: Gornje in Dolnje Lužice, ki skupaj merita okoli 12.000 km², to je dobre pol Slovenije. Ime Lužica je pravzaprav pomanj ševalnica besede *luža*, kakor svojo močvirnato deželo ljubkovalno imenujejo njeni avtohtoni prebivalci. Gornja Lužica je nekoliko višja, gričevnata. Leži v nemški zvezni deželi Saški, bliže Češki republiki, medtem ko je Dolnja Lužica ravninska in leži severneje v deželi Brandenburg in bliže Poljski. Meja med obema teče med Złym Komorowim in Mużakowim.

Geografi deželo Lužico delijo na štiri naravne enote: *hory* (gore), *pola* (polja), *hola* (gmajna) in *blota* (barje, močvirje). Tudi prebivalci se včasih imenujejo po značilnosti pokrajine, kjer bivajo: holani (gorjani), dolani (ravninci). Barje in močvirje je razširjeno po vsej Lužici, najbolj znana pa so Błota v Dolnji Lužici (Spreewald). Večina Lužičanov živi v vaseh, za razliko od povprečja v Nemčiji, kjer prevladuje mestno prebivalstvo (75 %).

Slika 3: Budyšin, kulturno in politično središče vseh Lužičkih Srbov, leži v Zvezni deželi Saški na 219 m nadmorske višine. V mestu gornjelužiški jezik govori le približno 1000 od 40.000 prebivalcev. Okolica je katoliška, v njej so Lužičani večinski narod, zato tam lahko slišimo govoriti lužiško srbščino tudi otroke.
(foto: Marjan Luževič)

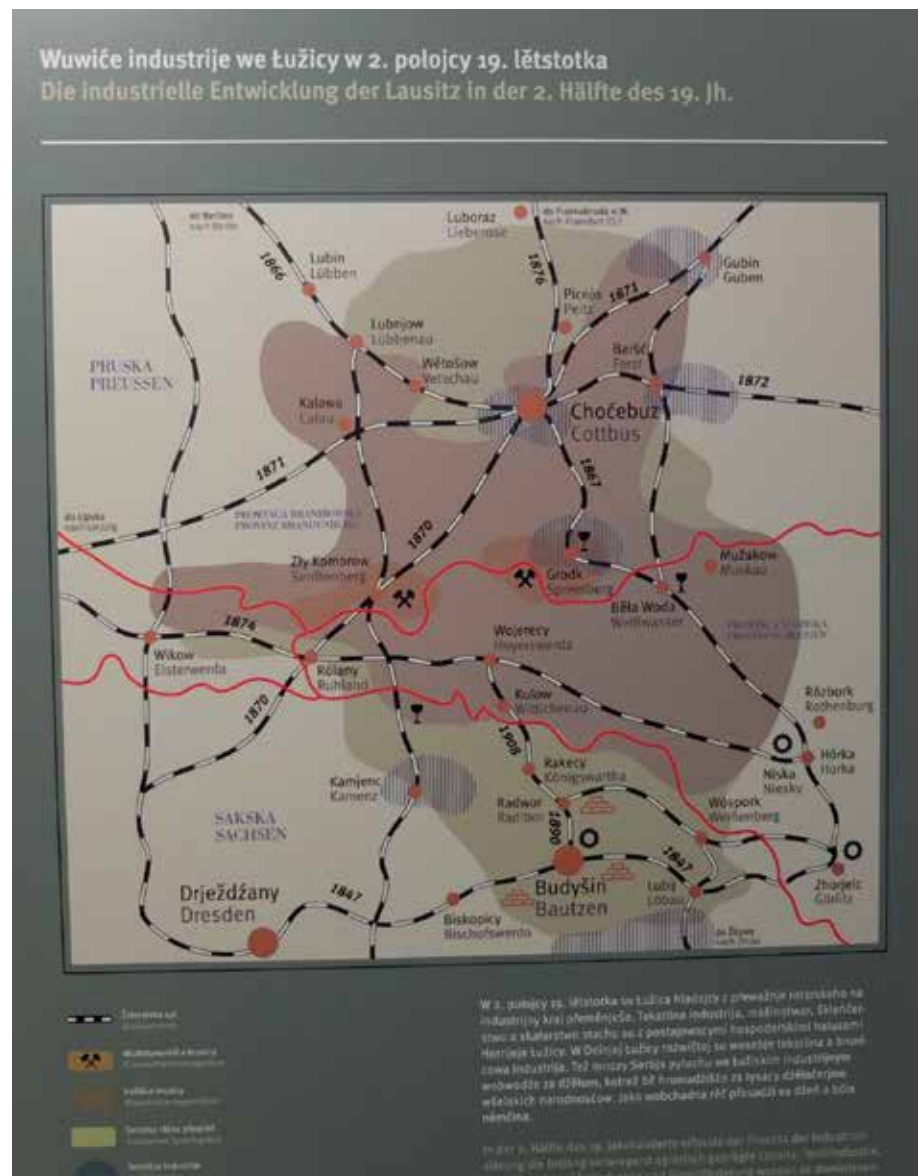
Središče vseh Lužičkih Srbov je mesto **Budyšin** (nem. Bautzen), ki leži v Gornji Lužici 40 km vzhodno od Dresdna ob reki Spreve (Spree). Mesto danes šteje 40.573 prebivalcev. Prvotno naselje *Budissin* je nastalo v

bronasti dobi na granitni planoti ob desnem bregu reke Spreve (Spree). Prvič je bilo omenjeno leta 1002 kot *civitas Budusin*. Ko so ga zavzeli Nemci, so ga preimenovali v Bautzen. Mesto je bilo obdano z obzidjem, ohranjeni so številni stolpi, znamenit ortenburški grad in poznogotska cerkev sv. Petra, kjer poteka tako katoliško kot protestantsko bogoslužje.

Gornja Lužica

Gornja Lužica je dobila ime po gričevnati pokrajini za razliko od Dolnje, ki je izrazito ravninska in močvirna. Prebivalci so bili do druge polovice 19. stol. kmetje, takrat pa se je začela razvijati tudi industrija: tekstilna, strojna, steklarstvo, gradili so železnice. Lužiški Srbi so dobili delo v novih panogah, gospodarski razvoj pa je pritegnil priseljivanje delovne sile tudi od drugod, predvsem Nemcev, kar je hitro spreminjalo narodnostno sestavo dežele. Dežela je bila v času Nemške demokratične republike podvržena industrijskemu onesnaževanju, po združitvi pa so ustanovili številne naravne parke in rezervate, ki so stanje močno popravili.

Slika 4: Zemljevid razvoja dežele Lužice v drugi polovici 19. stoletja, ko sta se gradila industrija in prometno omrežje
(Vir: Muzej Lužičkih Srbov, foto: Marjan Luževič)

Slika 5: Vas Chrosčic, kjer na pokopališču najbolj prepoznamo slovansko poreklo prebivalcev.
(foto: Marjan Luževič)

Slika 6: Jurij Brezan je bil pomemben lužiško-srbski pisatelj in član združenja PEN
(foto: Marjan Luževič)

Dolnja Lužica (Nieder Lausitz)

Središče **Dolnje Lužice** je Chošebuz (nem. Cottbus), ki leži niže ob reki Spree na nadmorski višini le 72 m. Je večje od Budyšina – ima 102.129 prebivalcev. Mesto je bilo ustanovljeno v 10. stoletju, v pisnih virih pa je bilo prvič omenjeno leta 1156.

Slika 7: Območje narodnega parka Spreewald, ki je v precejšnji meri poseljen s Slovani.

Dolnja Lužica je močvirna, prepredena s številnimi kanali – *blota*. Ti so od leta 1991 zaščiteni kot sestavni del narodnega parka Spreewald, ki je biosferski rezervat z okoli 18.000 rastlinskimi in živalskimi vrstami in značilnim irigacijskim sistemom. V parku je na 450 km² površine več kot 200 majhnih kanalov (Fliesse) v skupni dolžini 1.300 km. Prebivalci tu večinoma živijo od turizma in kmetovanja, ki je vezano na sušnejše peščene dele, kjer so travniki in njive ali pa so porasli z borovci. S čolni se je možno popeljati po kanalih in degustirati kisle kumarice, po katerih slovi dežela.

Slika 8: Po kanalih. Čolnarke so oblečene v lužiško narodno nošo (foto: Marjan Luževič)

Severno in južno Lužico (Dolno in Gornjo) povezujeta protestantski območji Wojerecy (Hoyerswerda) in Slepo (Schleife), kjer govorijo mešanico gornjelužiške in dolnjelužiške srbščine. Ta del Lužice Nemci imenujejo *Lausitzer Grenzwall*. Pokrajina in naselja so bili zaradi nekdanjega premogovništva uničeni. Regija je po združitvi Nemčije dobila nov videz z umetnimi jezери in tako postala rezervat za mnoge živali in rastline. Danes se ta predel imenuje *Lausitzer Seeland*.

Ohranjanje jezika in kulture

Za obstoj naroda je predvsem pomembno kulturno življenje in skrb za jezik. Na tem področju imajo vodilno vlogo kulturne ustanove: *Serbski Dom* in *Macica Serbska* (1904), *Domowina* (1912). Tedaj so vsi Lužiški Srbi enako dobro obvladali oba jezika, lužiščino in nemščino. V času nacizma so lužoškosrbski jezik prepovedali, vse lužiške institucije pa so bile ukinjene. 1935 je bilo prepovedano tudi tiskanje časopisov v lužiščini. Dovoljene so bile le katoliške publikacije, ker je tako določal Konkordat z Vatikanom. Leta 1945 so ponovno ustanovili *Domowino*, in sicer kot krovno organizacijo svojih klubov in združenj. Po letu 1945 so na ozemlje Lužiških Srbov naseljevali Nemce iz poljske Šlezije, čeških Sudetov in Madžarske, kar je povzročilo nadaljnjo asimilacijo lužoškosrbskega življa, zato se je njihovo število v nadaljnjih petdesetih letih nenehno zmanjševalo. Predvidevajo, da se je število Lužiških Srbov v stopetdesetih letih zmanjšalo za 72 %.

Nekdanja Nemška demokratična republika je Lužiškim Srbom zagotavljala znatno zakonsko zaščito v izobraževanju, znanosti in kulturi. Gmotno je podpirala vse lužiške kulturne ustanove: etnografski inštitut, nacionalni folklorni ansambel, Hišo lužoškosrbske ljudske umetnosti, muzej, Založbo *Domowina* in manjšinske časnike, radijske in televizijske oddaje. Kljub zakonski zaščiti je javna raba lužoškosrbskega jezika med prevladujočim nemškim prebivalstvom ostala omejena.

Ko se je leto po padcu berlinskega zidu pet vzhodnonemških dežel nekdanje NDR združilo z ZRN, so v deželah Brandenburg in Saška sodstvo in manjšinsko šolstvo uredili z novimi deželnimi zakoni. Na republiški in meddeželni ravni so ustanovili *Sklad za lužoškosrbski narod*, ki je zadolžen za podporo in razvoj jezika, kulture in znanosti. V deželni upravi so ustanovili tudi t. i. izpostave za lužoškosrbske zadeve.

Čeprav Združitevna pogodba uravnava uporabo lužiščine na dvojezičnih področjih, pa zaradi dvojezičnosti Lužiških Srbov uradno praviloma uporabljajo le nemški jezik.

Značilnosti jezika

V Lužici je uradni jezik lužiščina ali lužiška srbščina, nemško *Wendisch*, ki pa sta v bistvu dva jezika oziroma dialekta. Ker Lužiški Srbi niso nikoli imeli nacionalne države, sta se jezika ohranila le med sicer razmeroma maloštevilno skupino govorcev. Danes sta v Nemčiji uradno priznana kot manjšinska jezika (poleg saterfrizijščine, danščine in romščine). Lužičani svoj jezik mnogo bolj uporabljajo na podeželju kot v mestih, še posebno v Zgornji Lužici. Največja koncentracija lužiško govorečih prebivalcev je v vaseh Komjenc (nem. Kamenz) in Chróscicy (nem. Crostwitz).

Gornjelužiška srbščina je nastala iz narečja plemena Milčanov. Govorijo jo na jugu pokrajine ob meji s Češko in je podobna češkemu jeziku. Število govorcev je približno 55.000. **Dolnelužiška srbščina** se je razvila iz narečja nekdanjih Lužičanov in je podobna poljsko-kašubski govorici. Govori jo približno 14.000 ljudi.

Protestantska Dolnja Lužica je pokrajina z dvojezičnimi osnovnimi šolami, v mestu Košebuz (Cottbus) pa je lužiščina tudi učni jezik na tamkajšnji gimnaziji. Sicer pa opazno prevladuje nemški jezik in tudi redki mladi govorniki lužiške srbščine uporabljajo številne nemcizme. (www.hks.re/domains/hks.re/wiki1/lib/exe/detail.php?id=luzicti_srbove_2013&media=sorben_lausitz.gif)

Razlike med jezikoma so dovolj velike, da je za dobro razumevanje potrebno prevajanje. Kot primer je naveden 1. člen Deklaracije o pravicah človeka in državljana:

- **gornjelužiško:** *“Wšitcy čłowjekojo su wot naroda swobodni a su jenacy po dostojnosći a prawach. Woni su z rozumom a swědomjom wobdarjeni a maja mjezsobu w duchu bratrowstwa wobchadžeć.”*
- **dolnelužiško:** *“Wšykne luže su lichotne rožone a jadtake po dostojnosći a pšawach. Woni maju rozym a wědobnosć a maju ze sobu w duchu bratšojstwa wobchadaš.”* (<http://www.omniglot.com/writing/sorbian.htm>)

Oba jezika sta med slovanskimi jeziki oblikovno najbolj bogata. Ohranila sta dvojino, imperfekt in aorist. Od vseh slovanskih jezikov ima dvojino le še slovenščina, od ostalih jezikov indoevropskega izvora pa še bretonščina v Franciji in litvanščina.

Vzgoja in izobraževanje v maternem jeziku

Na Saškem se lužiškosrbski otroci na zahtevo staršev lahko v materinščini učijo (kot predmete) svoj jezik – lužiščino, zgodovino in nacionalno kulturo. Oddelek odprejo, če je najmanj petnajst prijav. Predpisi določajo, naj se tudi nemški učenci seznanijo s kulturnozgodovinskimi značilnostmi manjšine.

V lužiškosrbskih drugostopenjskih šolah so matematika in naravoslovni predmeti v nemščini, lahko pa hkrati uporabljajo izraze lužiškosrbskega jezika. Strokovno izobrazbo za pouk v manjšinskem jeziku si učitelji pridobijo na univerzi v Leipzigu in na lužiškosrbski visoki šoli za izobraževanje učiteljev v Budyšinu, kjer imajo tudi vzgojiteljsko šolo. Študij sorabistike je enako zahteven kot študij germanistike.

V deželi Brandenburg na dvojezičnem območju, v obvezni desetletni šoli učijo lužiškosrbski jezik po eno uro na teden v 1. razredu, tri ure od 2. do 6. ter dve uri od 7. do 10. razreda. Jezik manjšine poučujejo na nekaterih nemških šolah v manjših skupinah kot tuji jezik.

V številnih dvojezičnih vrtcih je bilo v povprečju okoli 2000 otrok. Predšolska vzgoja na tem območju Nemčije še danes velja kot zgled za ureditev tudi na zahodu Nemčije.

Ko so uradno priznali lužiškosrbski jezik kot poseben državni šolski predmet pri zaključnem izpitu, je jezik manjšine v šolah dobil enakopravnejši položaj in večjo veljavo.

Lužiška srbščina v medijih

Nemška radijska postaja v Dresdnu oddaja od ponedeljka do sobote triurno, ob nedeljah pa uro in pol trajajočo oddajo v lužiškem jeziku. Tudi v Budišynu so poročila v lužiškosrbskem jeziku (*Serbski rozhlós*). Radio Brandenburg ima enourno oddajo v dolnjelužiščini. Zadnjih deset let opažajo občutno porast poslušalcev. Vsako četrto soboto v mesecu ima nemška televizija (ORB) tudi polurno oddajo v spodnjelužiščini.

Serbske nowiny je edini gornjelužiški dnevnik s tedensko kulturno prilogo *Předženak* in mesečnima prilogama *Młodžina* in *Sokołske listy*. V dolnjelužiščini izhaja tednik *Nowy casnik*. Pripadniki katoliške vere izdajajo tednik *Katolski posoł*, medtem ko za evangeliste izhaja mesečnik *Pomhaj bóh*. Mesečnik *Serbska šula* je namenjen pedagoškim temam, v reviji z naslovom *Letopis* pa so objavljeni članki s področja znanosti in izhaja štirikrat letno. V obeh lužiških jezikih izhaja kulturni mesečnik z naslovom *Rozhlad*. Tudi otroci do 12. leta starosti imajo svoj časopis, in sicer mesečnik z naslovom *Płomjo* (Plamen, Ogenjček) v gornjelužiškem jeziku in *Płomje* v dolnjelužiščini.

Zaključek

Če se ozremo na zemljevid, lahko ugotovimo, da na velikem družinskem drevesu slovanskih jezikov predstavlja lužiška srbščina le kratko tanko zahodnoslovansko vejico, saj je to jezik, ki ga govori najmanjše število Slovanov. Maloštevilstvo nikakor ni ovira za bogato in plodno življenje etnične skupine, ki je bila pretežni del svojega obstoja pod nemškim pritiskom, bodisi s strani nemških fevdalcev, kasneje imperialistov in nazadnje hitlerjevskih nacistov. Lužiškimi Srbom ali kot se sami imenujejo *Serbja* (gornjelužiško) oz. *Serby* (dolnjelužiško) je uspelo več kot 1500 let ohraniti jezikovno in kulturno samobitnost.

Slika 9: Slovani v Evropi. Med vzhodne in južne Slovane so se vrinili Germani, Madžari, Romuni in Moldavci. Označene so tudi manjšine.

Literatura

1. Glavan, T. (1966): Lužiški Srbi; Slovenska matica v Ljubljani; Ljubljana
2. Trovesi, A. (2007): I serbo-lusaziani : storia, letteratura, lingua : giornata di studi (Bergamo, 9 maggio 2003); Milano;
3. <http://www.rastko.org.rs/rastko-lu/jezik/hsuster-srbin.html>
4. <http://oreh.pef.uni-lj.si/~markor/Luzice/besede.htm>
5. http://en.wikipedia.org/wiki/Upper_Sorbian_language
6. http://en.wikipedia.org/wiki/Lower_Sorbian_language
7. <http://www.nationalia.info/en/news/755>
8. <http://www.uni-leipzig.de/~sorb/cms/hsb>
9. <http://www.dnevnik.si/objektiv/vec-vsebin/321657>
10. <http://www.etno-muzej.si/sl/publikacije/kljucne-besede/luziski-srbi>
11. http://www.dejanlucic.net/sr/Luzicki_Srbi.html
12. <https://sites.google.com/site/mojaevropa/jeziki/slovanski-jeziki>
13. <http://www.boehmak.de/>
14. <http://www.serbske-nowiny.de/>
15. <http://www.nowycasnik.de/>
16. <http://www.youtube.com/watch?v=9358WX-NMVs>
17. www.hks.re/domains/hks.re/wiki1/lib/exe/detail.php?id=luzicti_srbove_2013&media=sorben_lausitz.gif